

УДК 338.1.009.12(477)

І.В. ТАРАНЕНКО, кандидат економічних наук, доцент, зав. кафедри
Дніпропетровського університету економіки та права

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ

Виявлено структурні фактори залежності конкурентоспроможності України та її регіонів від циклічних процесів в економіці, розглянуто особливості інноваційного розвитку як джерела післякризових структурних перетворень, обґрунтовано необхідність розробки гнучкої стратегії економічного та соціального розвитку, адаптованої до циклічного характеру світового економічного процесу.

Определены структурные факторы зависимости конкурентоспособности Украины и ее регионов от циклических процессов в экономике, рассмотрены особенности инновационного развития как источника послекризисных структурных преобразований, обоснована необходимость разработки гибкой стратегии экономического и социального развития, адаптированной к циклическому характеру мирового экономического процесса.

Defined the structural factors of dependence of Ukraine and its regions from the cyclical process in economy, researched the secularities of innovative development as a source of post-crisis structural changes, grounded the necessity of working out the flexible strategy of economic and social development adapted to cyclical nature of the world economic process.

конкурентоспроможність, інноваційна сфера, структурні фактори, циклічний розвиток, фінансово-економічна криза

Проблема адаптації економічної моделі України до циклічного розвитку світової економіки, особливостей окремих фаз економічного циклу на національному та світогосподарському рівнях набуває актуальності у зв'язку зі зростанням відкритості економіки України. Високий ступінь синхронізації економічних процесів, що відбуваються у внутрішньому (національному) та міжнародному висококонкурентному середовищі, свідчить про включення економіки України в глобальний циклічний процес.

Подолання світової фінансово-економічної кризи в Україні відбувається вкрай повільно. Так, падіння ВВП України у III кв. 2009 р. уповільнилось до 15,9% (до відповідного періоду 2008 р.) проти 17,8% – у II кв. 20,3% – у I кв. 2009 р. [1]. За даними департаменту макроекономіки Міністерства економіки України поступове відновлення вітчизняного промислового виробництва

та нарощування обсягів виробництва у сільському господарстві, стабілізація ситуації у фінансовій сфері, поширення процесів імпортозаміщення, скорочення негативного сальдо торгівлі товарами та послугами за 9 міс. 2009 р. (у 6,5 раз порівняно з 9 міс. 2008 р.), а також виконання антикризових програм Уряду забезпечили Україні місце серед країн світу, глибина падіння в яких зменшується з кожним кварталом (Франція, Італія, Німеччина, Словаччина) [1].

Як відомо, криза призводить не тільки до руйнівних наслідків. Сьогодні все частіше наукова спільнота і фахівці сфери бізнесу згадують добре відоме положення про те, що саме під час кризи відбувається формування передумов для інтелектуального та інноваційного оновлення економіки та суспільства. Проте можливості, що виникають в процесі циклічного розвитку економіки, можуть бути використані окремими суб'єктами економічної діяльності – підприємства-

ми, регіонами, країнами – не однаковою мірою, та з різною ефективністю. Саме це необхідно брати до уваги в теперішній час, коли закладається фундамент наступного економічного циклу. У сучасних умовах Україні необхідна розробка ефективної програми післякризової реструктуризації економіки на базі реалізації наявного інноваційного потенціалу.

Дослідження впливу світової фінансово-економічної кризи на економіку України, зокрема з боку структурних факторів, здійснено в працях А. Гальчинського, В. Геєця, Я. Жаліла, А. Задой, І. Крючкової.

Напрямки інноваційних перетворень в умовах глобалізації висвітлено у наукових доробках В. Геєця, О. Динкина, В. Макарова, Б. Мільнера, М. Пашути, Л. Федулової.

Метою дослідження є обґрунтування залежності конкурентоспроможності України та її регіонів від циклічних процесів в економіці, встановлення зв'язку із структурними та інноваційними факторами формування конкурентоспроможності в післякризовий період.

Для обґрунтування напрямків післякризових структурних зрушень та виявлення їхніх джерел звернемося до узагальнення структурних аспектів перебігу кризових процесів в Україні.

Рецесія, що розвивалася у світі протягом 2008 р., значно вплинула на розвиток національної економіки. За підсумком 2008 р. промислове виробництво зменшилось на 3,1% до 2007 р. [2]. Загострення світової економічної кризи призвело до суттєвого зменшення зовнішнього попиту та падіння обсягів виробництва в експортоорієнтованих секторах економіки (у першу чергу, хімічному та металургійному).

Кризи торкнулися, в першу чергу, областей із розвинутою промисловістю. Темп зростання валового регіонального продукту (ВРП) для регіонів, що очолювали рейтинги економічного розвитку [3], скоротився таким чином: для Донецької області – з 108,0 до 97,3%, для Запорізької області – з 111,3 до 101,2%,

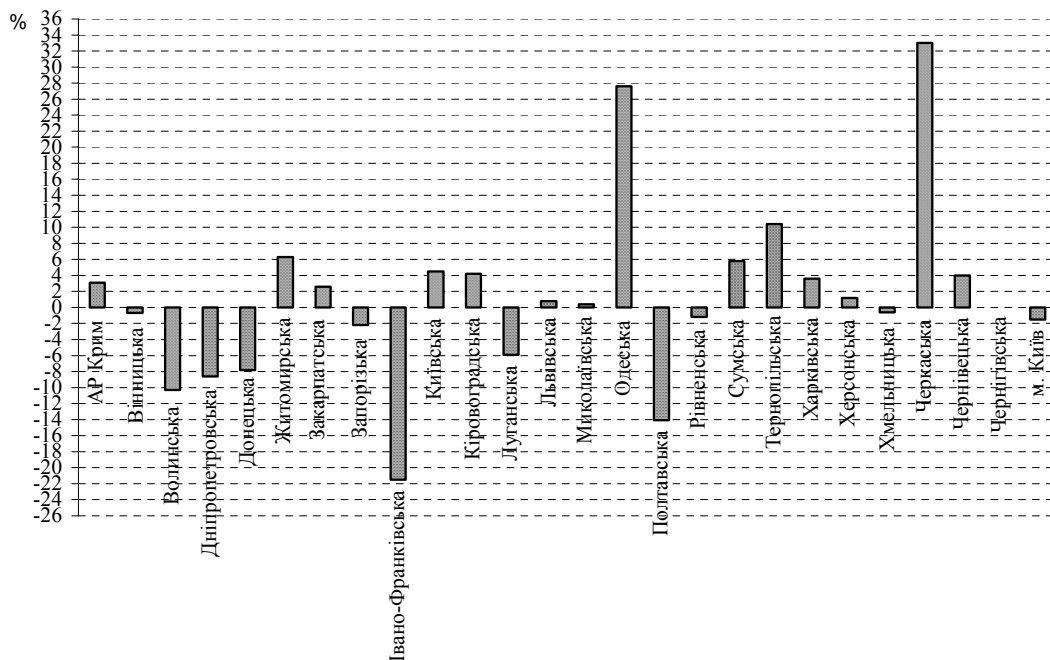
для Полтавської області – з 109,8 до 94,3% щодо попереднього року [4].

Значне зменшення промислового виробництва, прибутків підприємств, зростання питомої ваги збиткових підприємств призвели до погіршення позиції промислових регіонів. У 2008 р. відбулося скорочення промислового виробництва у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській, Полтавській, Рівненській, Хмельницькій областях та в м. Києві. (рис. 1). За винятком Івано-Франківської області, де скорочення обсягів промислового виробництва мало місце і в попередньому році, найбільше падіння показали саме промислово розвинуті регіони або ті, де промисловість почала динамічно розвиватись за останні роки.

Становлять інтерес результати дослідження динаміки соціально-економічних показників під впливом економічної кризи у першому півріччі (січень–липень) 2009 р. Тенденція до скорочення соціально-економічного потенціалу регіонів із розвинутою промисловістю значно посилилась. Найбільше криза торкнулася Дніпропетровської, Луганської, Донецької, Запорізької областей. Набула продовження тенденція зменшення ВРП.

Особливо криза вразила промислове виробництво, в якому відбувся суттєвий спад: Дніпропетровська область – 63,1% до попереднього року, Донецька область – 66,2%, Запорізька – 61,8% (рис. 2). Скоротилися обсяги інвестицій в основний капітал, інвестиції у житлове будівництво, експорт товарів. Відбулося значне скорочення прибутків підприємств, відповідно зросли збитки від звичайної діяльності. Зросла питома вага збиткових підприємств. Значно скоротився рівень рентабельності операційної діяльності підприємств, який у деяких областях (Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Чернігівська, Чернівецька, Черкаська) досяг від'ємної величини [4].

Менш уразливими для кризи виявилися: Сумська область, де ВРП у 2009 р. зріс до рівня 104,7% порівняно з попе-

Виконано за даними [4].

Рис. 1. Темпи приросту обсягів промислового виробництва у 2009 р., %

реднім роком, Херсонська область, для якої зростання ВРП склало 110%, Київська область – зростання ВРП становило 104,8%, АР Крим – зростання ВРП 105,7%, Вінницька область – зростання ВРП 106,8% порівняно з 2008 р.

Очевидно, що такий результат обумовлений, перш за все, структурними особливостями економіки зазначених регіонів. У структурі економіки роль промислових підприємств, яких найбільше торкнулася криза, не є домінуючою. Так, у Сумській області серед підприємств переважають торговельні – 42%, у той час як частка сільськогосподарських підприємств (включаючи фермерські господарства) становить 17%, промислових – 12, будівельних – 9% від загальної кількості [5].

Подібну ситуацію спостерігаємо і за іншими регіонами. Найбільше постраждали від кризи області з переважною часткою промисловості в структурі економіки – Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Запорізька, що обумовило їхні низькі позиції в рейтингу.

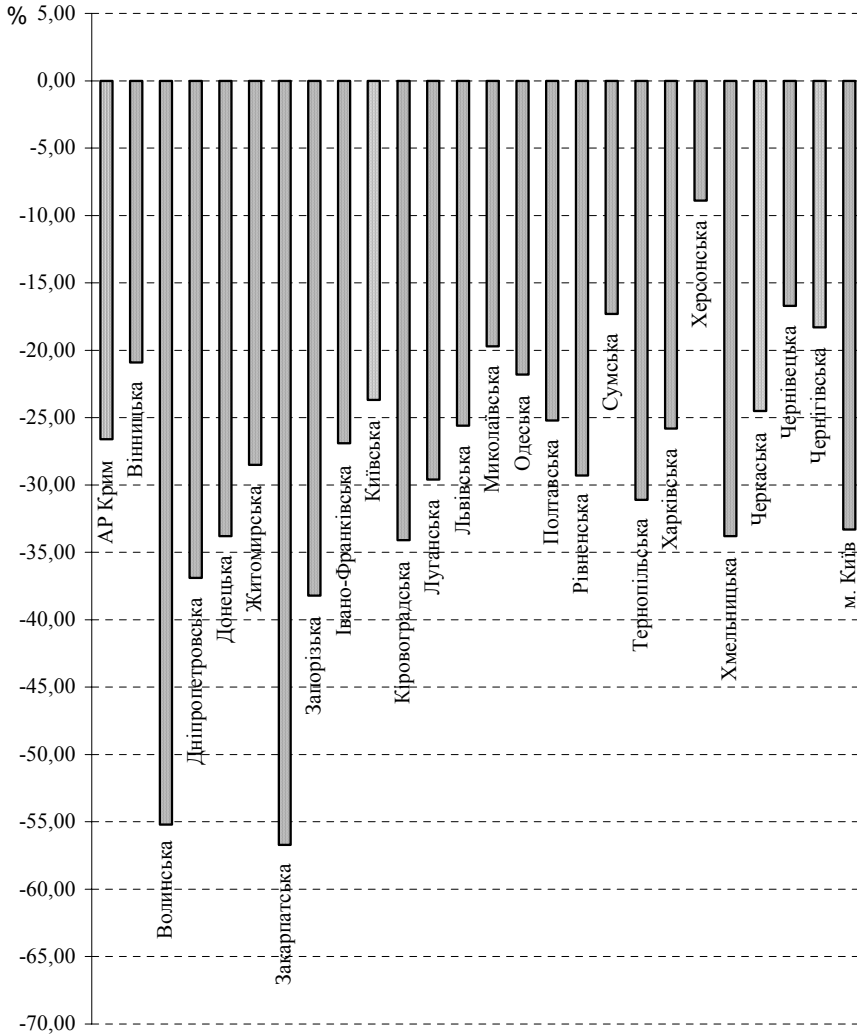
Проведене дослідження дозволяє виявити окремі аспекти залежності кон-

курентоспроможності України та її регіонів від циклічних процесів в економіці та встановити зв'язок із структурними та інноваційними факторами формування конкурентоспроможності в післякризовий період.

Звернімося до міжнародних оцінок умов економічного розвитку та факторів конкурентоспроможності. За методикою Всесвітнього економічного форуму фактори конкурентоспроможності поділено на три групи:

- базові умови;
- фактори, що визначають рівень ефективності економіки;
- інноваційні фактори.

Україна, як і Аргентина, Бразилія, Болгарія, Китай, Малайзія, Перу, Південна Африка, Таїланд та ін., належить до країн, розвиток яких керований ефективною (всього 26 країн). Для стадії, керованої ефективною, є характерним розвиток промисловості на основі інвестицій, переважно екстенсивного типу. У той час як більшість країн, що мають високий рейтинг за Індексом глобальної конкурентоспроможності та, відповідно, високий рівень національного добробу-

Виконано за даними [4].

Рис. 2. Темпи приросту обсягів промислового виробництва у 2009 р., %

ту, знаходяться на стадії, керованій інноваціями [9, 10].

Промисловість, зокрема галузі, що становлять основу економіки та експорту (металургійна, хімічна, машинобудівна, харчова тощо), відіграють вирішальну роль у формуванні соціально-економічного потенціалу і, відповідно, конкурентного потенціалу і конкурентоспроможності України та низки її регіонів. Добувна та переробна промисловість України забезпечують більше 40% випуску ВВП та майже 30% валової доданої вартості [4]. Відповідно, найбільш високий конкурент-

ний потенціал мають регіони з розвинутою промисловістю.

Проте саме українська промисловість виявилася надзвичайно уразливою для сучасної економічної кризи.

Найбільше падіння обсягів виробництва відбулося у галузях, що формують економічний та експортний потенціал України. Експорт чорних та кольорових металів та виробів з них у 2007–2008 рр. склав 41,7–40,8% товарного експорту України [8]. Динаміку індексу обсягу продукції металургійного виробництва за 2001 р. – вересень 2009 р. наведено на рис. 3.

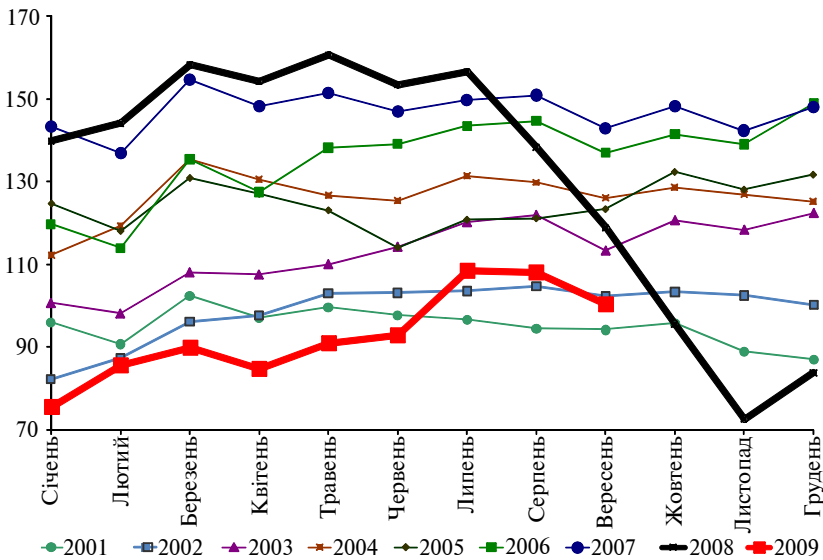

Рис. 3. Індекс обсягу продукції металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, % (грудень 2000 р. = 100%) [1]

Пік падіння був досягнутий у листопаді 2008 р., після чого настав період стагнації, у вересні 2009 р. обсяг виробництва був на рівні 2002 р.

Розглянемо порівняльну динаміку світових цін на металургійну продукцію,

індексу цін українських виробників промислової продукції та індексу цін у металургійному виробництві (рис. 4).

Вплив кризи на ціни українських виробників металургійної продукції виявився значно більшим порівняно із

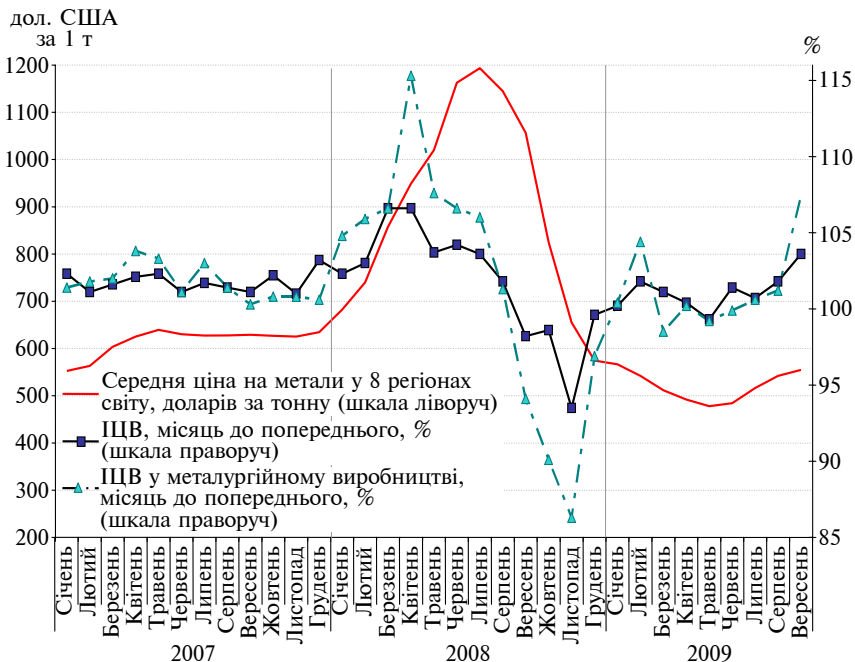

Рис. 4. Динаміка світових цін на метали та індексу цін виробників промислової продукції у 2007 р. – вересні 2009 р. (% до попереднього місяця) [1]

впливом на ціни світових ринків. Це ще раз свідчить про високий рівень чутливості до кризових явищ промислових галузей економіки України, зокрема металургійної промисловості, що становить основу українського експорту.

Подібна тенденція спостерігається в машинобудуванні, що є динамічною, перспективною галуззю для України. На рис. 5 наведено динаміку індексу обсягу продукції машинобудування за 2001 р. – вересень 2009 р. Нижча точка падіння була досягнута у січні 2009 р., після чого відбувається стагнація на рівні 2003–2004 рр.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Кризове падіння виробництва у провідних галузях промисловості призводить до значного скорочення соціально-економічних показників регіонів (короткостроковий період), відповідно – соціально-економічного потенціалу (середньостроковий період) та конкурентного потенціалу і конкурентоспроможності (довгостроковий період).

Під впливом кризи найбільшою мірою скорочується соціально-економічний потенціал регіонів з розвинутою промисловістю. Це обумовлює велику амплітуду коливань рівня соціально-економічного потенціалу для регіонів з високим рівнем соціально-

економічного потенціалу та меншу амплітуду – для регіонів з низьким рівнем соціально-економічного потенціалу.

Економіка країн, що перебувають на керованій ефективністю (інвестиційній) стадії розвитку, більше піддавалася впливу циклічних кризових явищ порівняно з економіками країн, що знаходяться на інноваційно-керованій стадії. На нашу думку, поступовий перехід на інноваційну стадію розвитку національної економіки України та її найбільш розвинутих регіонів, комплексна структурна перебудова сприятимуть згладжуванню циклічних коливань рівня соціально-економічного потенціалу та забезпечать сталість економічного розвитку.

Постає питання: чи має Україна достатній інноваційний потенціал для здійснення післякризового оновлення та структурної перебудови?

На тлі погіршення позиції за більшістю факторів у рейтингу глобальної конкурентоспроможності у 2009 р. за розрахунками Всесвітнього економічного форуму Україна піднялась за фактором «Інновації» з 73-го на 62-ге місце. Це свідчить про наявність потенційних конкурентних переваг в інноваційній сфері. Звідси випливає необхідність розробки механізму перетворення потенційних конкурентних переваг на реальні, що створить передумови для пере-

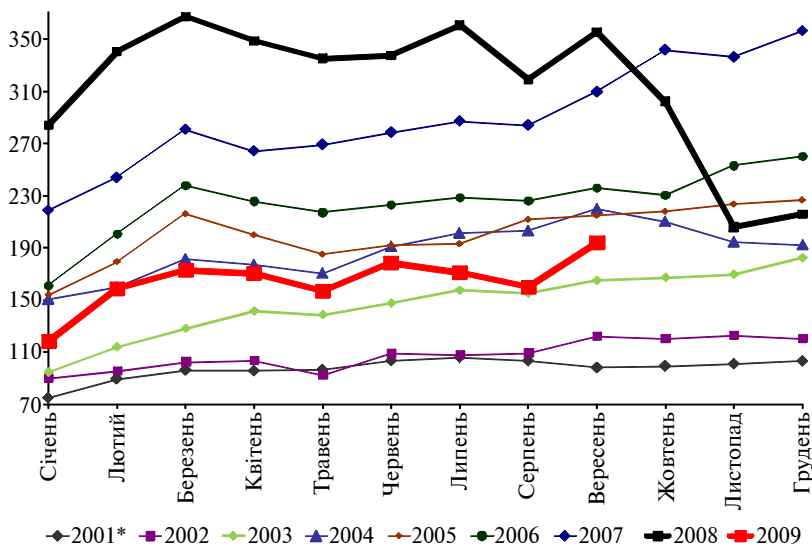

Рис. 5. Індекс обсягу продукції машинобудування, % (грудень 2000 = 100%) [1]

ходу України до інноваційно-керованої стадії розвитку, забезпечить підвищення рейтингу глобальної конкурентоспроможності.

Здатність суспільства забезпечувати інноваційний розвиток визначається не тільки рівнем освіти і науковим потенціалом, але й спроможністю інституційної системи забезпечити комерціалізацію наукових розробок, створити сприятливий «інноваційний клімат», адаптувати інновації до суспільного буття.

Обстеження інноваційної діяльності підприємств п'яти регіонів України (м. Київ, АР Крим, Донецька, Харківська, Чернівецька області) за міжнародною методологією CIS [4] дозволило виявити найбільш важливі фактори, що перешкоджають здійсненню інновацій:

- брак коштів в межах організації;
- високі інноваційні витрати;
- переважають розвинуті організації, що добре закріпилися на ринку;
- недостатнє державне фінансування;
- складно знайти партнерів по співпраці;
- недостатнє фінансування з джерел поза межами організації;
- немає потреби, оскільки немає попиту на інновації;
- відсутня точна інформація про попит на інноваційні товари (послуги);
- не вистачає кваліфікованого персоналу;
- недостатня інформація про технології;
- брак інформації про ринки.

Суттєво зменшити, а в деяких випадках звести нанівець негативний вплив означених факторів на інноваційну діяльність українських підприємств можливо через створення відповідного інституційного механізму.

Грунтуючись на результатах дослідження, а також на узагальненні світового досвіду інституціональних перетворень і можливості його адаптації до умов української дійсності, на світовому і вітчизняному науково-практичному доробку [9, 10], виокремимо комплекс першочергових заходів щодо формування інституційного механізму розвитку інноваційної сфери:

– створення Експертної ради з розвитку інститутів інноваційної системи при Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти;

– ефективного інституційно-правового забезпечення і стимулювання розвитку національної інноваційної системи;

– реформування відносин власності суб'єктів інноваційної сфери;

– формування нових інноваційних інституцій як самостійних, так і у складі виробничих комплексів та інших корпоративних утворень;

– залучення інституціональних інвесторів до сфери інноваційної діяльності;

– формування фінансово-координаційних інститутів інноваційного розвитку;

– формування системи інституціонально-інформаційного забезпечення;

– формування регіональних систем інституціонального забезпечення інноваційної діяльності;

– інституціональна організація цілісної системи «освіта – наука – виробництво».

Впровадженню названих заходів сприятиме прийняття Державної програми розвитку інноваційної інфраструктури [11], проект якої знаходиться на стадії обговорення, та Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів [12], розробленої з урахуванням ключових положень, закладених у Стратегії інноваційного розвитку України на 2009–2018 рр. та на період до 2039 рр. Одночасно, на наш погляд, потребують додаткового вивчення, конкретизації та нагального вирішення питання державного стимулювання інноваційної діяльності. З урахуванням світового досвіду предметом уваги повинні стати такі заходи:

– пряма фінансова підтримка інноваційних процесів, що полягає в безпосередньому фінансуванні перспективних наукомістких виробництв за рахунок бюджетних коштів; надання безпроцентних чи пільгових позик; державне замовлення на інноваційні продукти; державні виплати і гранти провідним науковим закладам і науковцям;

– розробка системи фіскальних пільг для підприємств-інноваторів.

Упровадження заходів щодо стимулювання і розвитку інноваційної діяльності має орієнтуватися на розвиток і збереження конкурентних переваг як у тих галузях, де вони вже набуті: літакобудування, ракетобудування, металургія, хімічна промисловість тощо, так і на сфері, визначені Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», Стратегією економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) «Шляхом Європейської інтеграції» [13].

Безперечно, активний процес розробки, обговорення та прийняття в Україні ряду законодавчих актів, програмних документів, покликаних сприяти інноваційному розвитку та структурній перебудові економіки, ефективній інтеграції у світогосподарські зв'язки, свідчить про стратегічну спрямованість держави на перетворення у повноправного члена світової спільноти, вирішення найближчим часом завдання забезпечення сталого розвитку.

Разом з тим світова економічна криза показала неспроможність економічної системи України ефективно протистояти негативним явищам циклічного характеру. У зазначених вище документах не закладено механізм адаптації відкритої економіки України до циклічності світового економічного розвитку в умовах глобалізації та підвищення рівня невизначеності зовнішнього конкурентного середовища. Звідси випливає нагальна необхідність розробки гнучкої стратегії економічного та соціального розвитку, адаптованої до різних фаз економічного циклу, залежно від динаміки соціально-економічних показників та змін у зовнішньому середовищі.

Список використаної літератури

1. Місячний макроекономічний огляд // Місячний огляд. – 2009. – № 11 (48). – Міністерство економіки України, Департамент макроекономіки. – С. 1–8.

2. Місячний макроекономічний огляд // Місячний огляд. – 2009. – № 1 (38). – Міністерство економіки України, Департамент макроекономіки. – С. 1–8.

3. Тараненко І.В. Ієрархічно-мережеві взаємодії як джерело конкурентних переваг соціально-економічної системи / І.В. Тараненко // Академічний огляд. – 2009. – № 2. – С. 29–38.

4. Офіційний інтернет-портал Державного комітету статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Офіційний сайт Сумської обласної державної адміністрації // <http://sumy.ukrgold.net>

6. Global Competitiveness Report 2009–2010 / World Economic Forum. – Geneva, 2009. – 492 p.

7. Global Competitiveness Report 2006–2007 / World Economic Forum. – Geneva, 2006. – 478 p.

8. Платіжний баланс і зовнішній борг України. 2008 рік. Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України / Платіжний баланс і зовнішній борг України. – 2009. – С. 28.

9. Сухарев О.С. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике / О.С. Сухарев. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2007. – Кн. II. – 804 с.

10. Федулова Л.І. Розвиток національної інноваційної системи України / Л.І. Федулова, М.О. Пашута // Економіка України. – 2005 – № 4. – С. 35–47.

11. Державна програма розвитку інноваційної інфраструктури (проект) // <http://www.mon.gov.ua>

12. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів // <http://www.mon.gov.ua>

13. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін. Нац. Ін.-т стратег. дослідж. Ін.-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань Європ. інтеграції України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

Надійшло до редакції 2.02.2010